

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.8>

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І. О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, керівник відділу
Дослідницької служби Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, доцент, докторантка
Національного університету «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-5794-9167

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ОСНОВА МОДЕРНІЗМУ В СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ANTHROPOCENTRISM AS THE BASIS OF MODERNISM IN THE CONTEMPORARY DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL LAW AND HEALTH LAW

Основою сучасної правової політики України є збереження безпечною для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забрудненого довкілля та кліматичних змін. Вирішення позначених проблем відбувається на засадах людиноцентризму. Ця відправна точка визначає особливості формування, функціонування та розвитку як екологічного права, так і права охорони здоров'я (медичного права). Аналіз особливостей структуризації системи права, критеріїв поділу права на галузі, дозволяє говорити про наявність спільності предмету та методів правового регулювання відносин у сфері охорони довкілля та охорони здоров'я. Спільність і взаємозалежність предмету правового регулювання у системі галузей права автори підтверджують результатами дослідження джерел цих галузей права, якими є як природні права людини на життя, здоров'я та сприятливе і безпечне довкілля, так і Суспільний Договір – Конституція України, а також закони та інші нормативні правові акти України та рішення суду. У статті зазначається, що як екологічне, так і медичне права характерні спільністю методів, які використовуються у правовому регулюванні екологічних відносин та відносин у сфері охорони здоров'я. При цьому методами правового регулювання у статті визнаються прийнятні для кожної галузі права засоби та інструменти, за допомогою яких приводиться в дію та чи інша норма права, здійснюється вплив на поведінку суб'єктів права. Відзначаючи, що для кожної галузі права притаманні окрім загального методу правового регулювання і спеціальні методи правового регулювання, автори підкреслюють спільні ознаки використання таких методів правового регулювання екологічних відносин та відносин у сфері охорони здоров'я, як імперативний та диспозитивний методи, метод стимулювання (заохочення), метод переконання та примусу. Новелою статті є те, що у ній критерієм поділу права на галузі також визначаються і принципи права, підкреслюється спільність принципів як екологічного, так і медичного права. До таких спільних галузевих принципів автори відносять пріоритет охорони життя і здоров'я людей, поєднання економічних інтересів суспільства з його екологічними інтересами та завданнями у сфері охорони здоров'я, рівність доступу людини до медичних послуг та до інформації про стан довкілля і стан здоров'я, про вплив на нього навколишнього природного середовища і змін клімату, принципу „забруднювач платить” і принципу компенсації шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства та законодавства про охорону здоров'я.

Ключові слова: антропоцентризм (людиноцентризм), модернізм у розвитку права, екологічна політика, права людини, екологічні права людини, право людини на сприятливе довкілля, екологічне законодавство, предмет і методи правового регулювання як критерії поділу права на галузі, предмет і методи правового регулювання екологічних відносин, предмет і методи правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, принципи права, принципи екологічного права, принципи медичного права.

The basis of modern legal policy in Ukraine is the preservation of an environment safe for the existence of living and non-living nature, the protection of life and health of the population from the negative impact of a polluted environment and climate change. The solution of these problems is based on the principles of anthropocentrism. This starting point

determines the features of the formation, functioning and development of both environmental law and health law (medical law). Analysis of the features of the structuring of the legal system, the criteria for dividing law into branches, allows us to speak about the presence of commonality as a subject and methods of legal regulation of relations in the field of environmental protection and health protection. The authors confirm the commonality and interdependence of the subject of legal regulation of these branches of law by the results of the study of the sources of these branches of law, which are both natural human rights to life, health and a favorable and safe environment, and the Social Contract - the Constitution of Ukraine, as well as laws and other regulatory legal acts of Ukraine and court decisions. The article notes that both environmental and medical law are characterized by common methods used in the legal regulation of environmental relations and relations in the field of health care. At the same time, the methods of legal regulation in the article recognize as acceptable means and instruments for each branch of law, with the help of which one or another rule of law is put into effect, and the behavior of legal subjects is influenced. Noting that each branch of law is characterized by special methods of legal regulation in addition to the general method of legal regulation, the authors emphasize the common features of the use of such methods of legal regulation of environmental relations and relations in the field of health care, as imperative and dispositive methods, the method of stimulation (encouragement), the method of persuasion and coercion. The novelty of the article is that it also defines the principles of law as a criterion for dividing law into branches, emphasizing the commonality of the principles of both environmental and medical law. The authors include among such common industry principles the priority of protecting human life and health, the combination of society's economic interests with its environmental interests and tasks in the field of health care, equal access of a person to medical services and to information about the state of the environment and health, about the impact of the environment and climate change on him, the "polluter pays" principle, and the principle of compensation for damage caused by violations of environmental legislation and health care legislation.

Keywords: *anthropocentrism, modernism in the development of law, environmental policy, human rights, environmental human rights, human right to a favorable environment, environmental legislation, subject and methods of legal regulation as criteria for dividing law into branches, subject and methods of legal regulation of environmental relations, subject and methods of legal regulation of relations in the field of health care, principles of law, principles of environmental law, principles of medical law.*

Сучасна правова наука розвивається на засадах людиноцентризму, який панує також і в сфері державного будівництва на теренах щонайменше Західної і Центральної Європи та Північної Америки. Саме цей цивілізаційний вибір сьогодні характерний для країн інших регіонів планети, які сповідують демократичні засади суспільного і державного життя. Такі підходи найяскравіше відображають засади екологічної політики та політики охорони здоров'я держав, які лягають в основу розвитку екологічного та медичного права. За словами Папи Римського Івана Павла II, який любив Україну і багато зробив для нас, «людина – центр притягання всього». З цим пов'язане питання про об'єкт як еколого-правової науки, так і науки медичного права (права охорони здоров'я), а також і про ті напрямки, які вона реалізує, – про правову охорону природи, раціональне використання природних ресурсів, екологічну безпеку, охорону здоров'я у контексті питання про людину. Конституційною передумовою цього підходу, є стаття 3 Конституції України, за якою людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю, а прав людини на життя (стаття 27 Конституції України), на охорону здоров'я та медичну допомогу (стаття 49), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (стаття 50) є конституційною основою визначення предмету екологічного права: окремим напрямком в екологічному праві треба розглядати питання правової охорони життя і здоров'я. Медичне право розвивається своїм шляхом, і воно дотичне до правової охорони життя і здоров'я безпосередньо, але стосується багатьох інших проблем, які виходять за рамки екологічного права. Якщо подивитися на звіт, який було оприлюднено Всесвітнім економічним форумом у 2023 році,

то там серед існуючих ризиків були названі такі, як інфляція, торгові війни, відтік капіталу з ринків, що розвивається, соціальні хвилювання, геополітична конфронтація, загроза ядерної війни. І певна річ, що війна теж породжує значні екологічні загрози. Але що ж названо новими ризиками: якщо подивитися на цих сім нових ризиків, які названі світовою економічною думкою, то ми побачимо, що крім трьох, які прямо не стосуються еколого-правової проблематики (такі як поляризація суспільства, поширення кіберзлочинів і масштабна вимушена імміграція), інші чотири – це: «провал» спроб пом'якшити зміну клімату – раз; «провал» спроб адаптації суспільства до зміни клімату – два; криза природних ресурсів – три. І ймовірність масштабних соціальних подій і конфліктів, пов'язаних зі шкодою довкілля, уже стала сьогодні дійсністю. Найвразливішою тут проблемою у своїх роботах українські вчені називають екоцид, який став результатом російської воєнної агресії проти України, і який загрожує не тільки Українському народу, але й країнам Чорноморського басейну, Балтійського регіону і щонайменше – Центральної Європи [1-3].

Сьогодні українська правнича наука перебуває у наполегливих та, на жаль, поки що малоуспішних пошуках алгоритму вирішення цих та інших проблем. Адже вилучення України за радянських часів з контексту світової цивілізації, у тому числі і в правовій сфері, часто і досі не знаходять собі адекватної заміни. Негативна міфотворчість, правовий нігілізм та радянський фетишизм, домінування комуністичної ідеології над розвитком юридичної науки та з'ясуванням сутності, цінності і призначення права, а також сервільно-принижений статус

юридичної науки за радянських часів (та й інерційно за часів раннього періоду української незалежності) і досі продовжують справляти негативний вплив на культурний клімат нашої доби, консервують світоглядно-методологічну відсталість та меншовартість вітчизняної юриспруденції, її залежність від поглядів очільників влади та провладних науковців, а також не сприяють її піднесенню на рівень передових, найсучасніших наукових, освітніх та прикладних стандартів.

Однак нові умови розвитку права та держави обумовлюють потребу у модернізації теоретико-методологічних підходів до визначення місця і ролі права та організації влади, формування погляд на суть і зміст права, сучасного призначення права, його взаємодії з державою. Йдеться про процес, який можна було б означити, як осучаснення право- та державорозуміння, маючи на увазі тісну смислову, концептуальну, інституціональну та функціональну сув'язь, взаємозалежність цих суспільних явищ.

Модерність праворозуміння – принаймні у пропонуваному тлумаченні – не може бути тільки спробою протиставлення нинішніх уявлень про право теоретико-правовим моделям радянського періоду та часів ранньо-української незалежності 90-х років або спроб вивіщення сучасного стану праворозуміння над попередніми епохами та версіями тлумачення сутності права, його сприйняття як “єдино вірного” і непомильного.

Йдеться про інше, а саме про науково-методологічну настанову на такий підхід до визначення сутності і призначення права, який дозволив би максимально адаптувати правові регулятори до швидкоплинних реалій суспільного життя.

Звідси висновки про поєднання тенденцій аналізу і синтезу у розвитку системи права, яка проявляється у виокремленні нових галузей права та інститутів права, міжгалузевих наукових зв'язках. Тому з'ясування питання про місце і ролі екологічного і медичного права у системі права логічно починати з аналізу сучасного розуміння права та правової системи, особливостей структуризації права та інших теоретико – методологічних проблем.

Право як жива матерія та соціальний феномен [5] перебуває у постійному розвитку, поєднанні духу і букви закону у нормі права, тобто право як соціальний феномен зберігає свою системність як основу його життєздатності і реалізації, його відповідності ще античному трактуванню права як мистецтва добра і справедливості, тенденцію його «олюднення». Нагадаємо: Конституція України у статті 3 [8] встановила, що особа, її свобода визначають зміст і напрями діяльності держави, перетворивши право із дарованої можливості у систему договірних норм рівних суб'єктів – особи і держави.

Отже, право як система охоплює галузі права, що творять його структуру. Поряд із такими галузями, як конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне,

кримінально-процесуальне формуються нові галузі права. Поруч із загальноновизнаним виокремленням екологічного права як комплексної галузі права постає питання про предмет, місце у системі права медичного права (права охорони здоров'я). Ще раз відзначимо, що така тенденція формування комплексних галузей права є проявом цілісності права поряд з його системністю: комплексна галузь екологічне право поєднує в собі і норми публічного права, і норми приватного права, включає норми, що містяться як в екологічному, так і в інших галузях законодавства, у тому числі і у медичному праві.

Спільність і взаємозалежність предмету правового регулювання цих галузей права підтверджує і дослідження джерел, якими є природні права людини на життя, здоров'я та сприятливе і безпечне довкілля, а також Конституція України як Суспільний Договір та інші нормативні правові акти, в яких „живуть” екологічне та медичне право: закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров'я України (прийняті самостійно або спільно з іншими міністерствами і відомствами), рішення органів місцевого самоврядування та рішення суду, тощо.

Особливістю екологічного права як комплексної галузі є те, що воно включає земельне, водне, лісове, гірниче, фауністичне, флористичне, повітряне (вчені зараз говорять про атмосфероохоронне право), заповідне законодавство, які або вже сформувалися в окремі галузі права (земельне, водне, лісове, гірниче) і разом становлять природоресурсове право, або ж існують як галузі законодавства, процес формування яких у галузі права триває, а також право екологічної безпеки.

Основою структуризації права та поділу його на галузі є предмет і метод правового регулювання, а також принципи права, про що уже не раз відзначали автори цієї статті[4].

Загальноновизнано, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, на які спрямовує свій регулюючий вплив право, тобто предметом правового регулювання є найбільш важливі та суспільно-значимі відносини, які потребують визначення у якості загальних норм, певних правил. Нагадаємо, що у своєму розвитку екологічне права України пройшло шлях від правової охорони природи та згодом дуалістичного розуміння його предмету як поєднання охорони і природи і раціонального використання природних ресурсів(що визначний український вчений проф. Василь Мунтян влучно назвав двома сторонами однієї медалі), до включення до правового регулювання екологічної безпеки. Така тріада тривалий час розглядалася у якості предмета правового регулювання екологічного права, не дивлячись на те, що ще у Законі України про охорону навколишнього природного середовища [7] у редакції від 25 червня 1991 року вказувалося одним із принципів охорону життя і здоров'я людей. На сьогодні уже визнаним

став підхід до предмету екологічного права, який поєднує не тільки загадану вище тріаду, але й суспільні відносини у сфері охорони життя і здоров'я людини та захисту клімату. Остання проблема також пов'язана передусім із попередженням загроз негативного впливу кліматичних змін на генофонд та у цілому на життя і здоров'я людської популяції. Отже, найбільш важливими суспільними відносинами, які дозволяють говорити про спільність предмету правового регулювання екологічного права та права охорони здоров'я, є сьогодні відносини, пов'язані із життям і здоров'ям людини. Звідси можемо стверджувати про спільність предмету правового регулювання як екологічного, так і медичного права. Таке твердження не виключає того, що предметом правового регулювання медичного права є ще відносини, пов'язані із управлінням у цій сфері, трудові відносини медичних працівників, питання медичного бізнесу, використання технологій та штучного інтелекту у медичній практиці, проблеми підготовки медичних кадрів та ліцензування медичної практики. Тобто маємо також комплексну галузь права – право охорони здоров'я (медичне право), яка базується на різних галузях законодавства, як і екологічне право.

Тепер про методи правового регулювання суспільних відносин, які є предметом екологічного та медичного права. Методи правового регулювання – це система прийнятих для кожної галузі права засобів та інструментів, за допомогою яких, приводиться в дію та чи інша норма права, а також здійснюється вплив на поведінку суб'єктів права. Для кожної галузі права притаманні окрім загального методу правового регулювання і спеціальні методи правового регулювання: імперативний та диспозитивний методи, метод стимулювання (заохочення), метод переконання та примусу.

Імперативний метод (метод владних приписів, що містять в основному норми-заборони), у системі екологічного права використовується для встановлення певних заборон, лімітів використання природних ресурсів та лімітів забруднення довкілля, а у медичному праві це вимоги щодо протоколів лікування, застосування профілактичних заходів, режиму діяльності медичних закладів.

Диспозитивний метод як можливість суб'єктів вибирати варіанти поведінки у межах, встановлених чи не заборонених правом, у системі екологічного права використовується, наприклад, у правовому регулюванні договорів на використання природних ресурсів. У медичному праві присутній цей метод у правовому регулюванні практики надання допомоги сімейними лікарями, взаємовідносинах закладів охорони здоров'я і органів місцевого самоврядування, системі закупівель медичного обладнання.

Метод заохочення застосовується в еколого-правових відносинах реалізується у формі встановлення розмірів ставок платежів за визначені лімітами та дозволами обсяги природокористування та у державній підтримці природоохоронних заходів підприємств, стимулюванні розвитку природоохоронних

технологій через державні фінансові програми чи пільги в екологічному оподаткуванні. У відносинах охорони здоров'я метод заохочення присутній в регулюванні трудових відносин медичних працівників, державному управлінні охороною здоров'я, державній підтримці дослідження та запровадження нових методик діагностики та лікування.

Методи переконання і примусу використовуються як в екологічному, так і в медичному праві через дозвільну та ліцензійну діяльність, наприклад, зупинення чи припинення діяльності підприємства у випадку порушення приписів норм екологічного права або позбавлення того чи іншого медичного закладу ліцензійних умов роботи, а також застосування заходів юридичної відповідальності за правопорушення суб'єктів еколого-правових відносин та суб'єктів відносин у сфері охорони здоров'я.

Звичайно, з'ясування предмету і методів правового регулювання не завершує проблематики структуризації права на галузі та інститути. Оскільки сучасний розвиток права забезпечується у першу чергу в результаті правотворчої діяльності держави, проаналізуємо проблеми розвитку екологічного законодавства.

Особливості розвитку тієї чи іншої галузі права у сучасному світі активної правотворчості держави залежать від розвитку законодавства, тому дослідження питання про спільні проблеми екологічного та медичного права вимагає також розгляду співвідношення галузі права і галузі законодавства. Очевидно, що основою екологічного та медичного права сьогодні є відповідно екологічне законодавство та законодавство про охорону здоров'я. Кожна із названих галузей законодавства є комплексною. У юридичній літературі немає однаковості в поглядах стосовно включення окремих законодавчих актів до системи екологічного чи медичного законодавства. Віднесення того чи іншого нормативного акта до системи екологічного чи медичного законодавства залежить не лише від змістовних характеристик самого нормативного акта (наявності в ньому еколого-правових норм чи норм права з охорони здоров'я), а й від того, яке розуміння вкладають у термін „законодавство”. З цього приводу слід зазначити, що і нині в теорії права існує кілька основних типів розуміння категорії „законодавство”. Для цілей цієї статті виходимо із того, що законодавство включає у себе не тільки закони, але й інші акти нормативного характеру і продовжує розвиватися із урахуванням глобалізації соціально-економічного життя та особливостей перехідного періоду в Україні;

кризового стану довкілля у країні і загроз, обумовлених його забрудненням та руйнуванням у результаті російської воєнної агресії проти України, погіршенням стану громадського здоров'я у результаті цих факторів, а також недоліками самого законодавства, якому притаманні численні прогалини і фрагментарність правового регулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я та взаємодії суспільства і довкілля.

Сьогодні, як уже не раз повторював один із авторів цієї статті, використання таких критеріїв поділу права на галузі, як предмет і метод правового регулювання уже далеко недостатньо. До уваги також треба брати і принципи права, якими є його основні положення, вихідні начала та ідеї як універсальні фактори та індикатори формування, розвитку та функціонування права. У залежності від ролі принципів у формуванні права їх поділяють на загально-правові (загально-юридичні) та галузеві. В числі загально-правових принципів назвемо принцип верховенства права, пріоритету природних прав людини в системі права, принцип рівності усіх громадян перед законом, соціальної справедливості. Ці принципи, зрозуміло, є спільним осердям як екологічного, так і медичного права. Галузеві принципи права є властивими (спеціальними) для даної галузі права. Аналіз місця і ролі галузевих принципів у розвитку екологічного і медичного права дозволяє стверджувати, що найчастіше вони можуть бути спільними. Наприклад, пріоритет охорони життя і здоров'я людей, поєднання економічних інтересів суспільства з його екологічними інтересами та завданнями у сфері охорони здоров'я, рівність доступу до заходів з охорони здоров'я та медичних

послуг, рівність доступу громадян до інформації про стан довкілля та стан здоров'я і впливу на нього навколишнього природного середовища і змін клімату, платність спеціального природокористування і запровадження платності певних медичних послуг, принцип „забруднювач платить” і принцип компенсації шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства та законодавства про охорону здоров'я.

Отже, маємо можливість зробити висновок, що на сьогоднішній день склалася ситуація, коли екологічне право та право охорони здоров'я мають не тільки окремі предмет, методи правового регулювання, мають не тільки окремі принципи, що лежать в основі цих галузей права, але мають більше спільного у предметі і методах правового регулювання відповідних суспільних відносин та мають більшість спільних принципів права, що лежать в основі їх формування, розвитку і функціонування, і ця спільність визначається наявністю єдності суб'єктів, задля яких розвиваються і діють ці галузі права, і такими суб'єктами є людина і суспільство, а також їх безпека, здоров'я і життя як найвища соціальна цінність. Ці проблеми є ознаками модернізму у розвитку сучасного права.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В., Піскорський Ю. Соціолого-правові основи відповідальності за воєнні злочини за сучасних умов (підрозділ у колективній монографії «Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мишак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. ISBN 978-617-555-031-1 Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. Коваленко А. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 306 с. ISBN 978-617-555-035-9».
2. Костицький В. В., Костицька І. О., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні / Костицький В.В. // Екологічне право, 2022, №3-4, С.25-29. (Фахове видання. Index Copernicus).
3. Костицький В.В. Екологічна держава: фікція чи умова виживання цивілізації// «Концепт природи в сучасному праві: науково-методичні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступника декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002-2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011-2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Васиївни Краснової (26 травня 2023 року) / За ред. Т.Г. Ковальчук, к.ю.н. , к.ю.н. та Е.В. Позняк. Київ: Талком, 2023. С.57-62.
4. Костицький В.В., Михайлишин Л.І., Суходольська А.А. Соціальні та нормативні джерела екологічного права. Україна 2025: виклики та перспективи сталого розвитку: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23 жовтня 2025 р. / Редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2025. 250 с. С. 31-34.
5. Костицький В. В. Екологічне право як теолого-соціологічний феномен / В. Костицький // Екологічне право України. 2013. № 1. С. 4-12.
6. Костицький В.В. Політико-правові проблеми протидії антиукраїнській війні у контексті європейської безпеки / В.В. Костицький // Wspolczesne wyzwania bezpieczenstwa europejskiego: by Wydawnictwo Attyka – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Krakow, 2016. p. 105-112.
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546)
8. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
9. Костицький В.В. Питання управління охороною довкілля у контексті наближення національного законодавства до європейських стандартів// Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна : Матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). К.:Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 36-39.

Дата першого надходження статті до видання: 11.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025